

BOVIER HAJNALKA

Elsüllyedt városok örökkévalósága

OTTLIK GÉZA: A RAKPARTON

Ottlik Géza prózaírói művészetének szövegei közül az elemzők figyelme főként a regényeire irányul, ami érthető is ezeknek a műveknek a korszakban és a magyar irodalomban elfoglalt helyzetét tekintve. Viszont érdemes figyelmet szentelni a mindeddig háttérbe szorult rövidprózáknak is, hiszen sok esetben nem csupán abból az irodalomtörténeti szempontból érdekesebbek, hogy a nagyregények előmunkálatainak is tekinthetők.¹ Így Ottlik esetében, akinél nagy hangsúlyt kap az elbeszélhetőség kérdése és az elbeszélés eseménye, különösen indokolt a szöveg szemantikáját, a metaforikus jelentésképzést vizsgálni. A tanulmány a háború alatt játszódó, hat számozott részből álló *A rakparton* című elbeszélő szöveg szemantikáját kísérel meg a tropológia szintjén is leírni, miközben rámutat az elbeszélés dereferencializáló tendenciáira, valamint arra, hogy az így képződő metaforikus jelentések hogyan válnak a megértés feltételeivé.

Időrendi kérdések

A szöveg fő témái az emlékezet, a változás és az állandóság, vagyis alapvetően az idő, melynek tematizációja elsősorban az időhatározók révén válik nyilvánvalóvá. A múltba

¹ Egyes novellákra felhívja a figyelmet a szakirodalom, A rakparton kiténtetett helyéről az életműben elsőként Rónay György recepciójában olvashatunk (RÓNAY György: *Hajnali háztetők*. In: *Vigilia* 1958/2.): „Jelöljük meg néhány novellacímmel ennek az útnak az állomásait; említsük meg a *Dalszínházat* (1941), a *Hűséget* (1943), a *Drótszemüveget* (1943), a *Pangásos papillát* (1943), a *Szerelem* címűt (1946), s talán valamennyi között a legjobbat: *A rakpartont* (1945).

Szegedy-Maszák Mihály szintén kiemeli a novella jelentőségét az írói pályán monográfiájának *Múlt a jelenben* című fejezetében: „A rakparton az emlékezet alkotó szerepének olyan hangsúlyozását vetítette előre, mely Ottlik későbbi műveinek döntő jellemvonása lett.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Ottlik Géza*. Pozsony: Kalligram 1994. 39.

Erre reflektál Hornyik Miklós (HORNYIK Miklós: *Éjszakai hajózás, Ottlik Géza életművéről*. In: *Kortárs* 2005/5.): „Az Ottlik-novellák könnyű olvasmányok, kevésbé bonyolult jelrendszert alkotnak, mint az *Iskola*, de akad közöttük két remeklés is. Ilyen (hibátlan) remekmű a lírai logikával építkező, zenei szerkesztésű, sokszólamú *Minden megvan* (1968) – ezt eddig csak Lengyel Péter vette észre –, s ilyen (bár hagyományosabb építkezésű) remeklés *A rakparton* (1946) című Ottlik-elbeszélés is – ezt eddig, távolról, csak Szegedy-Maszák Mihály jelezte, a maga visszafogott módján.”

A novella korabeli recepciója is arról tanúskodik, hogy sikeres ez a pályakezdő írás, hiszen a Magyarok c. folyóirat novellapályázatának első között díjazott írása. „Írása a háború után ritkuló rövid prózáinak talán legmaradandóbb darabja.” KELECSÉNYI László: *A szabadság enyhe má-mora*. Bp.: Magvető 2000. 85.

tekintő, emlékező narráció az első részben pontos megjelöléssel határolja be a cselekmény indulásának időpontját: a főhős ekkor 21 éve, pontosan 1924 óta tagja a színháznak, vagyis 1945 februárjában kezdődnek az események. Konkrét évszám ezen kívül egyetlen egyszer fordul elő szintén az 1924-es dátumot említve, mely egyben Lóna születésének éve, így az is kikövetkeztethető, hogy a lány ekkor 21 éves.

A második fejezetben a narráció 1944 utolsó és 1945 első hónapjainak, vagyis (februárhoz képest) a közel múlt eseményeit idézi meg, majd a – jelen magyarázatának funkciójával rendelkező – kitérő után a történet szála folytatódik a harmadik fejezet első felében. Az eseményeknek ez a kronológiája azonban Damjáni és Lóna kapcsolatának csak 15 napját fogja át, mert egy beékelődő visszaemlékezés újra megszakítja a történet menetét, megidézve az 1928 és 1945 közötti időszakot, Damjáni feleségével töltött éveit. Az 5. fejezet újra lineárisan halad tovább, itt érnek nyugvópontra az események. A záró fejezet viszont felülírja a befogadó által addigra kikövetkeztetett és behatárolt időrendet, hiszen megtöri a kronológiát, és – az időben nagyot ugorva – sok-sok évvel későbbi szituációt tár az olvasó elé. Így az eddig jelen idejűnek gondolt események (melyekbe emlékek ékelődtek) átértékelődnek, és kijelölik a gondolkodás útjait, miszerint ez a szövegrész emlékek előhívásának tekinthető, és értelmező viszonyban áll a szöveg végével. Vagyis az első öt fejezetben a befogadó számára látszólag egymás mellett fut a jelen és – az emlékezés által megidézett – múlt, és csupán a mű végén lepleződik le, hogy a jelennek vélt időszak szintén egy távoli múlt eseményeit elevenítette fel.

A változás

Az idő múlása változásokat is feltételez, melyre a főhős – hangsúlyozva ennek fontosságát – a szöveg legelső mondatában rá is kérdez („A változás?”²). A probléma első megfogalmazását, e kérdés feltevését a látvány indítja el, hiszen a kiábrándító változással Damjáni akkor szembesül, amikor a lebombázott tájon végighaladva a tájék 30 évvel ezelőtti, illetve közelmúltbeli képét idézi fel és veti össze a jelenlegi látvánnyal. Ez a tapasztalat indítja meg a kérdések és gondolatok sorozatát, vagyis a látvány jelentésképző erővel rendelkezik a szubjektum számára, melynek megértése azonban csak a történet végén következik be.

Azzal szembesül, hogy az egykori nádas helyére épített bérházakat elpusztította a háború. Az idő múlásával bekövetkezett változások ilyenfajta iránya, vagyis a pusztulás is tematizálódik a szövegben különböző képekben: elavult berautó halálra horpadt bádogdobozként, rozsdás, kidőlt gázlámpa, összemarcangolt kirakati vasredőnyök, megtépázott vadgesztenyefa, felrobbantott híd, széttört szemüveg. Viszont a változás jellege, mibenléte az időtávlat hiányában még a pusztulás ellenére is nehezen ítélnélhető meg, így minden viszonylagos. Például nem látta szívesen Damjáni az egykori nádas helyére épített pépszínű bérházat, de a lebombázott épület és a romok láttán már azt óhajtja vissza. Az sem egyértelmű, hogy a változás, a régi dolgok pusztulása feltétlenül negatív jelenség: „Mindezt már kétszer is látta változni, tudta, hogy nem öröktől való, és nem örökké való, hogy ezentúl is sokszor változik majd a kép, itt-ott előnyére is...”³

² OTTLIK Géza: Hajnali háztetők. Bp., Magvető 1957. 277.

³ I. m. 278.

Ebben az emlékezésben összeér, egymásra vetül a 30 évvel ezelőtti gyerekkor világa, a pár héttel korábbi időszak és a jelen, melyben a romok végtelennek tűnő látványa is a pusztulást teszi hangsúlyossá. Vagyis már az első fejezet nyitó képeiben az tematizálódik és tudatosul a főhős számára, hogy semmi sem örökkévaló, és többnyire minden a pusztulás irányába változik. Emellett a változásban a bizonytalan lét is megmutatkozik az emlékező tudat számára, hiszen ez az egzisztencia sajátja, melyet látványosan állít szembe az „örökké való” dolgokkal.

Folyó és híd, az idő és az emlékezés-felejtés tematizációi a szövegben

A változás és állandóság, illetve emlékezés és felejtés tematikáira épülő szöveg metaforikus dimenziójában a folyó az egyik legfontosabb kép. A Pestet és Budát elválasztó Duna része a mű cselekményvilágának, de a folyó metaforikus és archetipikus jelentései révén a fent említett témák konnotációit is hordozza. Egyrészt jelképe az idő és a létezés folytonosságának, így a herakleitoszi állandó változás többletjelentése kapcsolódik hozzá, melyet a szöveg is hangsúlyoz. Ha Potebnya nyomán az eleve metaforikus természetű, háromszótagú jelként értelmezett szóra alapozzuk az interpretációt, láthatjuk, hogy a szó belső formája is ezt a jelentést idézi meg, a szóban rejlő folyamatosság az állandó mozgást, a tartós cselekményt érzékelteti.⁴ Másrészt – mivel a mitológikus gondolkodásban általában két partot, többnyire az élet és a halál partját választja el egymástól – az archetipikus 'határ' jelentés révén hordozza ezt a konnotációt, így egyaránt értelmezhető a változás-állandóság és az emlékezés-felejtés közötti határhelyzetként. Emellett, ha az ókori mitológiákra gondolunk, kettős a kulturális szimbólum jellege, hiszen a megtermékenyítő erő mellett a tisztítás, rombolás is hozzátartozik jelentéseihez.

A folyó elválaszt, míg a mű szövegében – és egyébként az egész Ottlik-életműben – szintén nagy jelentőséggel bíró híd lehetővé is teheti az összekapcsolást. A szó referenciális jelentése is a két elválasztott terület közötti áthaladást biztosító építményt jelöli. A szövegben ez a jelentés nyilvánvaló, hiszen a Pest és Buda közötti átkelést a Duna feletti híd biztosítja elsősorban. A hidat lebombázzák a háborúban, és az ostrom alatt Budán rekedt szereplő folyamatosan keresi a visszatérés útjait Pestre, miközben azzal kell szembesülnie, hogy ez híd nélkül lehetetlen. A cselekmény úgy emeli ki ennek jelentőségét, hogy a legelső jelenetben a szereplők éppen a hírhoz igyekeznek, miközben Damjáni felidézi a múltat is. Vagyis narratív párhuzam létesül a folyón való átkelés (térbeli visszatérés) és az

⁴ Ez a tertium comparationisnak nevezett belső forma tulajdonképpen a szóban érzékelt külső formához, a hangsorhoz, vagyis a jelentés jeléhez és a jelentéshez kapcsolódik. Tulajdonképpen nem más, mint reprezentáció, a szó egy olyan korábbi jelentésének képviselete, jele a nyelvi jelenben, mely az új jelentés kialakulásakor elhomályosult, feledésbe merült. A képzet elhomályosulásának folyamata biztosítja az újabb képszerű szavak keletkezését, vagyis a nyelv fejlődésének folyamatát. A képszerű, háromelemű szó tehát energiea, történés zajlik benne, hiszen magában hordja jelentésének történetét. Ez a hétköznapi beszédmódban elhomályosult belső forma, képzet aktivizálódik a költői beszédmódban, és újfajta szemantikai konnotációkat tesz lehetővé a szöveg interpretációjában. Így a 'folyó' szóban sűrűsödhetnek a korábbi jelentései is: kiárad, gyorsan terjed, felkúszik, érvényben levő, következő, egybeolvadó, folyó beszéd stb. POTEBNYA, Alexandr: Jegyzetek a szóbeliség elméletéből. Horváth Kornélia (ford.) In: Uő: Poétika és nyelvelmélet. Bp.: Argumentum 2002. 148.

emlékezés (időbeli visszatérés) között. Ezért a folyó a (folyó) beszéd archetipikus jelképe lesz, ami a folyékonyan beszél kifejezésben is érzékelhető, és amire a latin igető is utal, így a szövegben a folyó a beszéd, illetve az elbeszélő tevékenység szimbóluma lesz.

A felrobbantott híd felé haladva azonban Damjáni sikertelenül próbálja előhívni emlékezetéből a Lónával kapcsolatos információkat, és a felidézés segítése érdekében feltett kérdés is már elhangzott korábban, vagyis a felejtés kettős: „*Damjáninak eszébe jutott most, hogy ezt már egyszer kérdezte. Jóformán semmit sem tudott Lónáról, mert ami keveset eddig elmondott magáról a lány, arra se igen figyelt oda, s jórészt elfelejtette tüstént.*”⁵ Az emlékezéssel foglalkozó elméletek, köztük az úttörő jelentőségű Ebbinghaus a 19. században leírták a felejtés törvényeit, mely szerint ebben az esetben vagy bevésési hiba, a bevésés gyengesége, vagy a tárolás hibája lehet az oka az előhívás sikertelenségének.⁶

A szövegben ezen a ponton, vagyis magánál a hídnál találkozik és kapcsolódik össze a híd szó referenciája az időközben aktivizálódott metaforikus jelentéssel. Hiszen a szereplők ténylegesen szembesülnek azzal, amit a híradásokból már tudnak: lehetetlen az átkelés a túlsó partra, a hidat felrobbantották; ugyanakkor a szubjektum tapasztalja azt is, hogy a felejtés és emlékezet között sem működik az átkelés. Ez igazolódik abban, hogy Lóna barátnőjét izéként emlegeti, mert nem sikerült tárolnia a nevét (*Ez a bunda is az izéké?... A barátnőjé?*⁷), sőt a megnevezés problémája Lóna vezetéknevére is kiterjed. „*Semmitmondó név volt, nem közölt semmi újat Lónáról, s nem volt miért megjegyeznie.*”

„*Semmi olyat nem jegyzett meg, amit nem volt okvetlenül szükséges, legkevésbé a neveket. Így nem tudta azt a nevet, amely a lakás ajtaján állt, ahol hetek óta laktak. „Izének” nevezte Lóna barátnőjét vagy ismerősét... de a nevüket naponta elolvasta az ajtón, s naponta szorgalmasan elfelejtette. S hagyján hogy – ugyanolyan öntudatlan, beidegzett szándékossággal – elfelejtette az utca nevét, ahol a bérvilla állt, de elfelejtette Lóna vezetéknevét is...*”⁸

Az egyébként bizonyára jó emlékezzettel, illetve előhívó stratégiákkal rendelkező színész hibás felidézése a szöveg magyarázatot ad: hiányzott a bevésést segítő exponáltság, Lóna nevét azért nem jegyezte meg, mert nem tartotta fontosnak. A hivatásából fakadóan emlékezetét takarékosan működtető Damjáni számára felesleges volt tudni a lány nevét: mivel mindig együtt voltak, nem kellett rá gondolnia. Az elválásra, az átkelésre készülve viszont elkerülhetetlen a kérdésfeltevés: „*De hogyan gondoljon majd rá ezentúl, név nélkül?*”⁹

A felvetett kérdés összekapcsolja az emlékezést és a megnevezést, a nyelvet, hiszen tudatosul a szereplőben az emlékezés aktusának nyelvi feltételezettsége. Éppen ezért tesz erőfeszítéseket a szubjektum az előhívásra („*Kegyetlenül törte a fejét*”), és látható a felejtés egyik fajtája, a nem elégséges rögzítés miatt bekövetkezett spontán kiesés és egyben a hibás felidézés (Lóna vezetékneve L-lel kezdődik, majd: biztos van benne L betű, végül: lehet benne L betű).

⁵ OTTLIK Géza: I. m. 280.

⁶ BADDELEY, Alan: Az emberi emlékezet. Bp., Osiris 2001.

⁷ OTTLIK Géza: I. m. 280.

⁸ OTTLIK Géza: I. m. 281–282.

⁹ OTTLIK Géza: I. m. 282.

A kísérleti pszichológiában Endel Tulving foglalkozott a hosszú távú memóriával, és tett különbséget epizodikus és szemantikus emlékezet között.¹⁰ Az irodalomtudományban az ő terminusait használja a probléma felvetésére Igor Szmirnov a következőképpen: „Az epizodikus emlékezetet az az információ alkotja, amelyre az individuum a szociális tevékenység résztvevőjeként és a fizikai világ befogadjaként tett szert”. Vagyis ebben az esetben öntudatlan engrammákról van szó, míg „a szemantikus emlékezetet az az információ alkotja, amelyet az individuum a valóság tényeinek különféle szubsztitutumáiból von ki”¹¹. Tehát ebben az esetben a különböző transzformációs eljárások útján átalakított, tehát tudatos teremtőaktus által létrehozott emlékekről beszélhetünk. Szmirnov szerint az irodalmi diszkurzust a szemantikus emlékezetben megőrzött információátalakulások, legelőször kreatív aktusok hívják életre, és ez lesz az előfeltétele az önmegértésnek: „Az individuum olyan mértékben van a szubjektivitás előfeltételének birtokában, amennyire képes a szemantikus nyomok történeti sorrendiségét transzformálni, vagyis amennyire meghatározott álláspontot tud kialakítani az általa emlékezetébe vésett közleményekre vonatkozóan.”¹²

A hídhöz közeledve a szubjektum emlékezése által megidézett történetek mind azt tematizálják, hogy milyen kísérletek történtek a folyó legyőzésére, az átkelésekre akár referenciális, akár metaforikus jelentésben az elmúlt hónapokban. A megidézett esemény-sorból világossá válik, hogy csupán egyetlen igazán fontos dolog volt Damjáni számára: a fizikai értelemben vett átkelés, visszatérés a másik partra, az otthonába.

Odaérve a hídhöz viszont már nem a múlt felidézése jelent problémát, hanem a jelenel, a valósággal képtelen ténylegesen szembesülni: „Damjáni futó pillantást vetett a híd felé, melynek közepéből egy jelentékeny darab hiányzott, de olyan mélyen elmerült töprengéseibe, hogy nem értette meg, amit látott.”¹³ Vagyis interferenciafelejtés következik be, a több esemény egyidejű történése (séta, látvány, töprengés) zavarja a bevésést. Ezt a bevésést zavaró elmerültséget, egyirányú koncentrációt érzékelteti a törvényszerűen bekövetkező meglepetés ereje is a következő kifejezésekkel: „Damjáni felrezzent... megtorpant... elakadt a lélegzete... hirtelen állt meg... Lóna vezetéknevéen töprengve már-már elfeledkezett az imént a sok romról.”¹⁴ Tehát az emlékezés aktusa zavarja meg a látvány bevésődését oly módon, hogy az automatikussá válik a szem számára, éppúgy mint az a névtábla az ajtón, melyet nap mint nap olvasott bevésődés nélkül. És mivel a hidat felrobbantották, nem töltheti be funkcióját, nem lehetséges az átkelés Pestre, vagyis metaforikus értelemben sem működhethet a felejtés és emlékezés közötti átjárás, lesz sikertelen az előhívás. A híd szó egy másik konnotációja révén közvetlenül is kapcsolódik az emlékezéshez: a *pons asinorum*, a 'számárhíd' mint az elaboratív kódolás vagy helyhez kötés módszere már a rómaiaknál is ismert.

¹⁰ TULVING, Endel – MARKOWITSCH, Hans J.: Epizodikus és deklaratív emlékezet: a hippocampus szerepe. In: Tudomány és Lélek 2005/6. 41–59.

¹¹ SZMIRNOV, Igor: „Úton az irodalom elmélete felé.” In: Helikon 1999/1–2. 113. (ford. SZILÁGYI Zsófia)

¹² SZMIRNOV, Igor: „Úton az irodalom elmélete felé.” In: Helikon 1999/1–2. 115. (ford. SZILÁGYI Zsófia)

¹³ OTTLIK Géza: i. m. 282.

¹⁴ OTTLIK Géza: i. m. 290–291.

A harmadik fejezetben újra a híd felejtést és emlékezést összekapcsoló szemantikája aktivizálódik, hiszen Damjánihoz hasonlóan Lóna is képtelen előhívni információkat, de a megnevezés problémája itt már magára a hídra vonatkozik. Itt tematizálódik explicit módon a referenciális jelentés mellett a hídnak ez az emlékezésre vonatkozó metaforikus jelentése. Ezt hangsúlyozza azzal is, hogy a kérdés többször elhangzik (*Ez volt a -?; Hogy is hívták ezt a hidat? Hogy is hívták?*). A múltra vonatkozó, egyértelmű pusztulást kifejező kérdésben is hangsúlyossá válik a híd funkcióvesztése, melyet meg is fogalmaz később: *„A híd közepe, mint valami kettétörött játékszeré, teljesen hiányzott. ...kimetszettek belőle egy nagy szeletet. Már túlhaladtak rajta, s innét a rakpartról jobban látszott.”*¹⁵

Rakpart

Különös nézőpontként tematizálódik elsőként a szövegben a mű címe, és egyben bekapcsolja a szót az emlékezés jelentéskörébe is. *„Erről a pontról sok százszor, talán sok ezer-szer is látta a várost. Gyerekkorában erre járt az iskolába, s akár villamoson, akár gyalog ment végig a rakparton, látnia kellett a hidat is, a nagy bérházat is anélkül, hogy külön szemügyre vette volna, külön figyelemre méltatta volna akármelyiket.”*¹⁶

A rakpart tehát nemcsak a jelenben válik nézőponttá, hanem az emlékeiben is ekként él, egy állandó, eddig változhatatlannak hitt táj nézőpontjaként. Éppen ezért csak a hídon túl, a rakparton döbbenhet rá a valóságra; a régi beidegződések itt lépnek öntudatlanul működésbe, itt jut el tudatáig a lebombázott híd látványa. A főhős gondolkodásában a bérházak, az autók, a gázlámpa változhat, pusztulhat, de a gyerekkori tájéknak, felnövekedése színterének állandónak kell maradnia. *„Ez már nem volt emberi kéz munkája Damjáni számára, mulandó vagy változható kép, nem; tájék volt, amelybe bele született, ősi-örök, múlhatatlannak vélt vízió, szülőföldje édes arcának egy ismerős pillanata, amelynek sokféle tartalommal terhes képét recehárttyájára rögzítve őrizte. Szétroncsolhatta ezt bármi? Életének, gyerekkorának a táját, egy tájat megsemmisíthet az idő?”*¹⁷

Pusztulás és változatlanság – a város

A híd felé haladva érti meg Damjáni a látvány és a múlt szembesítése; az emlékek és a háborút túlélő város, illetve a romok látványának összevetése révén, hogy ez nem az általa örökkévalónak hitt világ. Ezt nemcsak a lepusztított város példázza számára, hanem az a sejtés is, mely felesége halálát sugallja.

Ahhoz, hogy a megértés megtörténjék, újra emlékeznie kell; gyerekkora, feleségével együtt töltött évei, emlékei viszont mind a városhoz kötik.

A város pusztulását okozó háború Damjáni életébe is változást hoz, de amint az emlékezet is a felejtés-előhívás kettősségében működik, úgy a pusztulást is mindkét esetben újjáépülés követi. A város újjáépülésének folyamata az új cölöphíd megépítésével, Damjáni életének megújulása pedig az ezen történő átkeléssel veszi kezdetét. Az újnak a tematizációja már az legelső mondatban jelentkezik, amikor a hős a változásról gondolko-

¹⁵ OTTLIK Géza: I. m. 290.

¹⁶ OTTLIK Géza: I. m. 291.

¹⁷ OTTLIK Géza: I. m. 291.

dik: „*mohón sóvárgunk az új után, egy új világ után, és benne egy új éniünk után, és mi-lyen sóvárogva vágyakozzuk vissza a régit, ez is kellene, meg az is...*”¹⁸ Ez a kettősség érezhető a két nőhöz fűződő viszonyában. Damjáni jól érzi magát Lóna társaságában, de nehezen akarja elfogadni a végleges változást, nem érti meg ezt a Lóna közegével erőtelje-sen tematizálódó újat: a lány Újfaluról származik, új házban lakott, megjavította, vagyis megújította nadrágját, szemüvegét.

Lóna talán azért idegen számára, mert vidékről jött fel a városba, nem egy térhez kötik őket emlékeik, múltjuk, míg felesége, Marica a városban töltötte gyerekkorát, és közös emlékeik is elválaszthatatlanok Pesttől. Ebben látható egyúttal az emlékezet kreatív, meg-őrző, egzisztenciát befolyásoló szerepe, hiszen később Maricát az is idegenné teheti szá-mára, hogy vidékre akar költözni, míg a városban maradó Lónával Damjáni összeháza-sodik.

Az új elfogadását – szintén a hídhoz közeledve- kétszeresen is jelzi előre a szöveg. Egy-részt azzal, hogy a pincéből előbújt emberek február ellenére most kezdik ünnepelni az új évet, és az új év konnotációi mindig az új lehetőségeket is jelzik, így Damjáni új életét is előrevetítik. Másrészt pedig a húsvét motívuma révén történik ugyanez. Valójában húsvét még előttük van, mégis feltámadásünnepet éreznek: „*húsvéti hangulat volt a levegőben, legalábbis ünnepi*”¹⁹. A húsvét ünnepe is egyértelműen az újat jelenti, a háború végét és az élet megváltozását egyaránt. Viszont a húsvét már túl is lép ezen a jelentésen, hiszen ez a változás az időtlenség, az örökkévalóság felé mutat.

A harmadik fejezetben még kiúttalannak tartott jövőkép kérdés formájában fogalma-zódott meg:

„*Mindenesetre most ébredt tudatára, mennyi terve volt ezzel a várossal, vagyis pontosabban, az lett egyszerre nyilvánvalóvá, hogy ami terve egyáltalán önmagával volt, az mind összefüggött Budapesttel. Ami mély titokban élete kedvét táplálta... most mind rombadőlt volna a várossal, amelynek kövei között – múltja díszelei között – a jövőndőt elképzelte?*”²⁰ Az utolsó rész az emlékek visszaidézésével tulajdonképpen erre a Budapesttel összefüggő kérdésre ad választ. A befogadó számára itt derül fény Lóna és Damjáni házasságára, vagyis a személyes történet alakulására, és itt történik meg a meg-értés, itt nyeri el jelentését Damjáni számára a régi és az új kapcsolata.

A záró fejezetben már sok év múlva látható viszont a főhős a színpalak mögött, jele-nésre várva, amikor a patkány engramma által újra megidézi a múltat, a háborús időszak eseményeit. Ekkor emlékezik vissza az újjáépülés első mozzanataira: „*Emlékezett a Vám-ház körút először látott tarka vásári nyüzsgésére, a Ferenc József híd szálkás deszkákból tákolt egyszemélyes járdájára, ahol libasorban haladhattak csak a hátizsákos embe-rek.*”²¹ A pusztulás, a romos város és az újjáépülés első lépéseinek megidézése paradox módon boldogsággal tölti el, így a színházi élmények és több év szükséges ahhoz, hogy a szereplő végre megértse önmagát, ami újra az emlékezés aktusán keresztül történik: „*S most felismerte azt az érzést is, amelynek alapján ezt a második felvonásbeli bejövését*

¹⁸ OTTLIK Géza: I. m. 277.

¹⁹ OTTLIK Géza: I. m. 279.

²⁰ OTTLIK Géza: I. m. 292.

²¹ OTTLIK Géza: I. m. 299.

*mindig megcsinálta.*²² Vagyis az emlékezés funkciója megváltozik, már nem felidézés, ismétlés lesz, hanem felismerés, megértés. Így nyer tartalmat a korábbi mechanikus, implicit előhívás, és azonosítódik az élmény választ adva egyúttal korábbi kérdéseire is: *„Damjáni az első, a régi városából érkezett ide estéknként, valahonnét Budáról jött éppen... gyalog jött át az Erzsébet-hídon, elmerülten a gondolataiba..”*²³ Megteremtődik a szövegben az emlékezés és a hídon való átkelés (tér- és időbeli hazatérés vagy visszatérés) párhuzama, analógiája. Az első város természetesen a háború előtti, a romba döntött, emlékeiben elsüllyedt főváros, melyet mégis sikerült tökéletesen megidéznie a *déjà vu* révén: *„érezte a régi Budapest mondhatatlan édességét, az elsüllyedt városét, melyet hűtlenül túlél, de amely mégis fogva maradt egyszer a rakparton hirtelen összeszoruló szívében, s szilárdabban létezett, mint mindaz, ami túlélte, s még él s változékony. Lám – elméledett Damjáni –, így rakódnak bennünk a rétegei életünk hordaléktalajának, s ami meghalt, az is él, sőt bizonyos szempontból csakis az él igazán.”*²⁴

A folyó pusztító munkája mellett hordaléka lerakódásával szinte észrevétlen épít is, miként a háborús pusztítást is újjáépítés követi. Így lesz a szöveg metaforikus világában a rakpart az átélés pillanatában exponált élmények, emlékek elraktározásának tere is.

Mindezekből látható, hogy az elbeszélhetetlenség a referencia felfüggesztésének vagy eltűnésének következménye, mely később ugyan visszatér, de már másként kapcsolódik össze jel és jelentés. A valóságreferencia helyére az emlékezet annak jelét (szubsztitútumát, helyettesét) teszi. Így az emlékezésben nem a valóságra, hanem annak jelére, magára a szóra emlékezünk, így lehetséges, hogy jelvilága révén azt is megőrzi, ami a valóságban elpusztult. Budapest tehát az egyéni szemantikában a kulturális emlékezet által megőrzött Atlantisszal azonosul, mert az elsüllyedtnek hitt város mégiscsak örökkévaló, és ez az öröklét már az emlékezet által létesül.

²² OTTLIK Géza: I. m. 299.

²³ OTTLIK Géza: I. m. 300.

²⁴ OTTLIK Géza: I. m. 300.